

Acta Medicinae et Sociologica (2022)
Vol. 13. No. 34. (5-32)
doi:

<https://doi.org/10.19055/ams.2022.05/31/1>

UNIVERSITY OF
DEBRECEN
FACULTY OF
HEALTH

NYÍREGYHÁZA

A cigány/roma közösségek kutatásának hazai irányai és legismertebb eredményei

Lácza Magdolna¹

¹ Professor emeritus, Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar, 4400 Nyíregyháza Sóstói út 2-4.; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5414-2181>

INFO

Lácza Magdolna
laczay.magdolna@foh.unideb.hu

Keywords

Roma/Gypsy name,
ethnicity,
integration-segregation,
Roma research trends

ABSTRACT

Abstract. Trends and best-known results of research on Gypsy/Roma communities in Hungary: Gypsy communities have been known in Hungarian majority society for half a millennium. However, sources are poor and only provide information on a few aspects of their lives. Some scholars have attempted to define this sporadic, small group of people when their numbers have increased significantly. In the second half of the 20th century, archivists and ethnographers began to investigate their origins, their common history, the origin of their names, and the specific characteristics that shape their way of life, language, culture and beliefs. Their findings have led to their being defined as a minority, but they are now estimated to number between 10 and 12 million in Europe. There are naïve researchers and advocates of Gypsy/Roma history who believe that the glories of the past and the persecutions of the past are to be found, but in scientific research, the view is becoming increasingly accepted that the communities of the past centuries in Europe and Hungary, known by their collective name of Gypsy/Roma, cannot be described as homogeneous, undifferentiated entities, either historically, ethnographically or sociologically. Throughout history, Roma/Gypsy people and communities have not been made Roma/Gypsy by the same criteria, and therefore they must be understood primarily in terms of their social situation, so that their integration can be made possible and the national and EU programmes of schooling, compulsory employment and the dismantling of Roma settlements can open up real paths to social advancement.

Kulcsszavak

roma/cigány név,
etnikum,
integráció-szegregáció,
roma kutatási irányzatok

Absztrakt A magyar többségi társadalomban félévezrede ismertek a cigány közösségek. A források azonban szegényesek, és csak az életük néhány területére adnak információt. A szórványosan, kis létszámban érkező népcsoport definiálására akkor vállalkozott a tudomány néhány tudósa, amikor létszámuk jelentősen megnőtt. A 20. század második felében előbb a levéltárosok és a néprajztudósok kutatták, honnan származnak, van-e közös történelmük, honnan ered a nevük, milyen sajátos jellemzők alakítják az életformájukat, nyelvüket, kultúrájukat, hiedelemvilágukat. Eredményeik alapján kisebbségként definiálták őket, de mára Európában már 10-12 millióra becsülik a létszámukat. A cigány/roma történelemnek vannak naiv kutatói és szószólói, akik a régmúlt dicsőségét és a meghurcoltatásokat vélik megtalálni, de a tudományos kutatásokban, napjainkban egyre elfogadottabb az a nézet, hogy az elmúlt évszázadok európai és magyarországi, cigány/roma gyűjtőnéven ismert közösségek sem történeti, sem néprajzi, sem szociológiai szempontból nem írhatók le homogén, differenciálatlan entitásként. A cigány/roma embereket, illetve közösségeket a történelem folyamán nem ugyanazok a kritériumok tették cigánnyá/romává, ezért őket elsődlegesen a társadalmi helyzetük alapján kell megismerni, hogy integrálódásuk lehetővé válhasson, és az iskolázásnak, a kötelező foglalkoztatásnak, a cigánytelepek felszámolásának hazai és uniós programjai valóságos társadalmi felemelkedési utakat nyithassanak.

Az első közösségek megjelenésétől az első rendszabályokig

A török hódító csapatok kísérőiként érkeztek hazánkba az első cigány családok, amiről a magyar levéltári forrásokban megtalálhatjuk az első ismert tényeket. A török hadsereg kiszolgálása ugyanis csak alkalmanként foglalkoztatta őket, és a köztes időben a megélhetésüket úgy próbálták biztosítani, hogy az országban vándorolva ajánlották fel szolgálataikat a magyar nemesek számára. Már 1399-ből ismert, hogy a vándorlás miatt Liptó vármegyében az úriszék bíraskodott felettük, de van más forrás is, amelyből nemcsak a hivatalos jelenlétükre, hanem a foglalkozásukra is vannak adataink. 1455-ben Hunyadi János, akkor, mint beszercei gróf, oklevelet állítatott ki arról, hogy az általa megnevezett cigányok Barcsai Péter és Tamás birtokain bárhol tartózkodhatnak (Történelmi tár, 1907:112).

A hivatalos befogadás természetesen azt is jelentette, hogy nem vándorolhattak szabadon az országban, szükségük volt királyi vagy valamelyik feudális főúr által kiállított „menlevélre,” ma inkább utazási engedélynek mondanánk. A történeti néprajz kutatóinak, a levéltárosoknak és a Hajnal

István Kört alkotó új történetírói szemléletű, a mindennapi életet kutató, forrásokra támaszkodó társadalomtörténészeknek köszönhető, hogy ismerhetünk ilyen menleveleket (Tóth, 2010, 2015; Erdész, 2008; Cserti, 2015). Rendkívül gazdag anyagot kínál a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete által készített bibliográfia és digitális szövegtár. A megnevezett kutatásokból kiderül, hogy befogadásukat a speciális foglalkozásuknak köszönhetnék. A kovácsok, a rézművesek, a fegyverkészítők a folytonos háborúskodás korában mindig kaptak megbízást. A Somogy megye által kiállított szabályrendeletben viszont már ekkor külön választják az egyes csoportokat aszerint, hogy mivel foglalkoztak, a zingari valachi kategórián belül a különféle famunkákat végzők, valamint a rézműves és üstcsináló cigányokról írnak. A vándorló életmód és a bizonytalan jövedelemszerzés miatt akadtak egymásnak ellentmondó rendelkezések is, például amelyet ugyanaz a Thurzó György nádor adott ki, aki menlevelet is írt alá, hogy azokat a cigányokat, akik tolvajlásból szoktak élni, sok kárt okoznak, ne fogadják be, hanem üzzék el őket. Egyfelől szánják a nyomorúságos életmódjuk miatt ezeket az embereket, de nevüket a csalás, a lopás miatt negatív jelzőként kezdik használni. A török kiűzése után, a 18. században nagy számban érkeznek Erdélyen keresztül, és ekkor a Helytartótanács csak azoknak ad engedélyt, akik hajlandók letelepedni. Ezt a földesúr által megbízott bírónak a falukönyvekbe kellett jegyeznie.

Más forrástípusunk a 16. századtól kezdve az adóösszeírás, így a dicális conscriptiók, amelyekből azt látjuk, vannak olyan cigányok is, akik adójukat (robotjukat) mesterségükkel szolgálják, de az első országos összeírást csak 1768-ban Mária Terézia rendelte el. A megyék utasításaival a szolgabírók járasonként készítették ezt el, és a nevük, lakhelyük mellett a foglalkozásukat és egyéb személyes adatukat is feljegyezték. Ezután elindultak más megyei nyilvántartási kezdeményezések, amelyek további információval szolgálnak. Készültek megyei rendeletek, különféle szempontú összeírások, így lehetnek katonai jellegűek, amelyekben leggyakrabban a fegyverműves és a kovács foglalkozást találjuk, maradtak fenn vásárkönyvek, és ezekben a korszak általános történetéből következően a lókupeceket sorolják a cigányokhoz, továbbá nem volt kevés az elveszett, elkóborolt jóságokkal kapcsolatos összeírásokban sem a nevük.

A 18. század végén keltezett, életmódot szabályozó országos és helyi rendeletek általában arról tanúskodnak, hogy a falvak végén jelölik ki a letelepedésük helyét, meghatározzák, hogy milyen foglalkozást folytathatnak,

és ezért kapnak-e adómentességet vagy épp azt írják le, hogy mire kötelezik őket (Nagy, 2007 és Ethnográfia, 1893).

Bereg vármegye 1797. évi statutumában (szabályrendeletében) három csoportba sorolták a cigányokat:

1. a mozgásuk alapján: pl. megtelepedtek, házakban laknak, kezük munkájából élnek, (de nem mezei munkából), tarthatnak lovakat
2. az állandó lakóhely megléte alapján: pl. házakban laknak, tavasszal és nyáron családotól faluznak, majd visszatérnek a lakhelyükre
3. a megélhetési mód alapján: pl. sátrakban lakó kóborlók

A vándorló életmódról azonban legtöbbször nem mondhattak le, hiszen a többségi társadalom által igényelt hiányszakmákat űztek, amelyek alkalmankénti szolgáltatások voltak (fódozás /edényjavítás/, vályogvetés, stb.), így a megrendeléseket a vándorlás során gyűjtötték. Éppen ezért – annak ellenére, hogy egyfajta szimbiózisban éltek a környezetükkel, és számos szokást megtanultak – mégsem tudtak a társadalomba beilleszkedni. Mária Terézia több utasítást is kiadott, amivel a beilleszkedés helyett a beillesztést kívánta elérni, de ez nem sikerülhetett. Közülük a máig szóló tanulsága okán idézhetjük azt, hogy elrendelte a 7-12 éves cigány gyermekek kiemelését a családjukból, akiket a parasztgazdákhhoz kellett adni, hogy tanuljanak. Amit a királynő ésszerűnek gondolt, azt, mint anyának vissza kellett vonnia. A gyermekeknek ugyanis hiányzott a családjuk, és visszaszöktek hozzájuk. A felvilágosodás tanainak terjesztése érdekében voltak tiltó rendeletei is, közülük a boszorkányság üldözésének megtiltása, noha már évszázadokkal korábban elítélte ezt Könyves Kálmán királyunk, de még a 18. században is voltak – megyénkben is – boszorkányperek. A bábaság intézményének bevezetése együtt járt a cigányasszonyok tevékenységének, különösen a magzatelhajtásnak a büntetésével, további rendeleteinek tárgya a közegészségügy megőrzése, a járványok kivédése érdekében, az elhullott állatok fogyasztásának a tiltása. A későbbi századok ismeretéből tudjuk, hogy ezeket sem tudták betartatni. A források azonban továbbgondolásra készítették a roma történelem kutatóit. Azt nem mondhatjuk, hogy semmilyen változás nem történt, bizonyíték erre, hogy az 1842/43-as reformországgyűlésen a cigány foglalkozásokat nyolc csoportba sorolták, ami azt mutatja, hogy a rendi viszonyok peremén már sokan éltek. Az életük későbbi alakulása miatt érdemes ezeket megismerni.

- Letelepedett, falvakban és a városokban mesteremberként élő, „rendes életmódot” folytatók
- Csekély számban szintén letelepedett, úrbéres telekkel rendelkező, földművelésből élő cigányok
- Állandó lakással nem rendelkező, ám konvencióos cselédként „határozott életmódot” folytatók
- Kincstári aranyász cigányok
- Taksás fiskális cigányok
- Ideiglenesen megtelepedettek, a földesurak földjén szabálytalanul szolgáltatók (alkalmi munka)
- Földesurak oltalma alatt alkalmi és idényjellegű munkát vállaltak (sáncásás, házépítés, erdőmunka)
- Sátoros cigányok: rostakészítés, üstfoltozás, jövendőmondás és csalások.

Feltehetjük a kérdést, miért nem sikerült ennyi év alatt a cigányságnak az integrálódása? Csak néhány gondolattal, de nem a teljesség ismeretében, összefoglalhatjuk a nyilvánvaló okokat. A cigányok a 19. századig pogányok maradtak a keresztény Európában, egyfajta természetvallás volt rájuk jellemző, amiben a vándorlásuk során a különböző népektől átvett hiedelmek keveredtek. Egyházi kötődésük csak jóval később kezdődött. Nem egy felekezetekhez, hanem többségében azokhoz, amelyben a Mária kultusz és a régi liturgia lehetőséget adott a saját hiedelmeikkel való rokonításra. A vándorló életmódjuk nem segítette a közösségük nagyobb szocializációját, hiszen különböző korokban, más-más szociokulturális jellemzőkkel érkeztek. A legfontosabb ok mégis az lehet, hogy az általuk űzött mesterségek miatt a 14-15. században még szükség volt rájuk, a 18. században pedig már domináltak hazánkban is a céhek. Ezek a zárt szervezetek nem tűrték a konkurenciát, ezért csak olyan egyedi, kisebb volumenű foglalkozások maradtak meg a cigány mestereknek, amelyek az idővel egyre inkább veszítettek aktualitásukból. A többségi társadalomtól való elkülönülés feladásával járt volna, ha a későbbi polgárosodási lehetőségekkel élni akartak volna, amit úgy tűnik, maguk sem tartottak vonzónak.

Kik a cigányok a Kárpát-medence népei között?

A kérdésre a néprajztudósok, iskolateremtő egyetemi tanárok speciális szempontok alapján igyekeztek választ adni. A népek közötti kulturális érintkezés kérdéseit, ahogy Újvári (1984:37-51) fogalmaz, az interetnikus

kapcsolatok kutatásával kívánták megvizsgálni. Módszerük a történettudomány más korszakában már a népismereti, a művelődéstörténeti munkákból ismert volt, de ők új rendszerbe csoportosítva, elsősorban az Északkelet-Magyarországhoz tartozó részeken élő cigányokra koncentráltak. A választás mégsem tekinthető csupán regionális kutatásnak, hiszen ebben a történetileg tágabb régióban (a Partium és Felső-Magyarország is ide kapcsolható) több száz év óta sokféle népcsoport élt, és ez csak bővült a 18. századi belső migráció következtében, így szinte az ország etnikai sokféleségét reprezentálták. Az interetnikus kapcsolatok kutatása sok szempontból kockázatos, hiszen szembe kell néznie a kutatónak az előítéletekkel, a naiv vagy romantikus eredetmondákkal, a hamis vagy meghamisított dokumentumok alapján terjesztett tanokkal, sőt a hatalmi függések bonyolult rendszerével is. A Miskolci Herman Ottó Múzeum több konferenciát rendezett ezeknek a kérdéseknek a megvitatása érdekében, és az 1984-es konferencia anyagából összeállított kötetük, az *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon* (Kunt, Szabadfalvi, Viga /szerk./, 1984) bemutatta a saját kutatásukat és a kapcsolódó tudományágakból hasznosított eredményeket, de legnagyobb érdeme, hogy harminc kiváló tudós egy közösen kialakított rendszerben tekintette át az interetnikus kapcsolatokat (Balassa, 1984:305-307).

Az egymás mellett élő népek mindennapjainak a kutatása során a szimbolikus kifejezésformák közül a nyelvi, a vallási, a jeles napokhoz kapcsolódó ünnepek rituáléját vagy a népi, egyházi ünnepekhez kapcsolódó ünnepek rigmusait, táncait, szokásait emelhetjük ki. A jobb megismerés érdekében kiegészíthetjük további szokások bemutatásával, például az ünnepek megtartásának módja, az ünnepi étkezéshez tartozó ételek főzése mellett az egész életüket befolyásoló döntéseik szokásaival, mint a családalapítás, a gyermeknevelés, a halott végtisztessége vagy a munkavégzés rendje, esetleg a hiedelemvilág és a vallásgyakorlás ismertetésével, jellemzőivel, hasonlóságaival. A néprajzos kutatói csoport négy terminológiát használt: kapcsolat, kölcsönhatás, érintkezés, párhuzam és/vagy analógia (Újváry, 1984: 37-51).

Kapcsolatról akkor beszélünk, ha két nép átveszi egymás tudását, dalait, meséit, viszont a mértékében, hogy ki mennyit vesz át, vagy ki a dominánsabb, eltérések előfordulnak. A kölcsönhatás esetében az oda-vissza áramlás a meghatározó. Mindkét esetben szoros kötelékeket feltételezhetünk, amelyeket erősíthetnek gazdasági vagy területi adottságok is. Sokkal kevésbé szoros az

érintkezés, amikor a szomszédos népek néhány szokása megegyezik. Ilyenek lehetnek például az egyházi szertartások, vagy a globalizációval egyre bővülő azonos szolgáltatások ismerete. A hasonlóság vagy sokkal korábbi találkozás emlékein alapszik vagy kialakulhat véletlenül. Különösen érdekesek a nyelvemlékekben felismerhető korábbi együttélésből maradt szavak, de a különböző nyelvek mutathatnak az analógiára is példákat (Láczay, 2012). Ezek a keretek azonban csak részben könnyítették meg a kutatást, hiszen igen alapos feltáró munkára, elemzésekre volt szükség a tények megállapításához, különösen, ha lakosságcsere vagy nyelvcsere történt, vagy olyan hipotézis igazolására keresnek magyarázatot vagy bizonyítékokat, ami a hatalmi viszonyokat akarná igazolni. Lehetnek más kutatási szempontok is, mint a migráció és a kolonizáció vagy az asszimiláció, integráció, de egyelőre a cigány/roma lakosságról bővebb ismertetéseket csak a fentiek alapján keresünk.

Vekerdi József a cigányságról szóló tanulmányát azzal a híres tévedéssel kezdi, hogy Liszt Ferenc azt hitte, a magyar népzene a cigányoktól kaptuk, amelyet ők Indiából hoztak (Vekerdi, 1984:289). A magyar komolyzene kiemelkedő alkotójának a következtetése valószínű abból adódott, hogy ő a népi kultúrával nem találkozott, és csak a 18. századtól fokozatosan növekvő számú zenész cigányokat ismerte. Milyen meglepetés érte volna, ha megismeri a Bartók és Kodály által feltárt sokszínű népzeneinket, és vajon elhitte volna-e Sárosi Bálintnak, hogy az európai cigányság nem rendelkezik egységes, ősi, indiai eredetű hagyományokkal, amit bizonyítani is tudott, miszerint a vándorlás során, a különböző népekkel való együttélésük idején vették át, és alakították a saját ízlésükre zenei repertoárjukat. Martin György ugyanezt azzal egészítette ki, hogy a kihalóban lévő magyar táncok motívumait ismerte fel a cigánytáncban (Balázs, 2015). Vekerdi ezt a sokféle, kölcsönhatások során kialakult cigány kultúrát két területre, a népdalokra és a népmesékre támaszkodva kutatta tovább. Mielőtt a kultúra kutatásról szólnánk, érdemes a hazai cigány lakosság összetételéről többet tudni, különösen a néprajzi, a nyelvi jellemzők összevetésével. Legnagyobb számban a romungrók, azaz a magyar cigányok vannak, akik közül legtöbben már nem beszélnek cigányul. Ugyanakkor fennmaradt egy kevesek által ismert nyelvjárásuk, ami a nyelvészek szerint a legősibb hazai cigány nyelvnek mondható. Ám nemcsak a nyelvhasználatukban, hanem a folklórjukban is erős volt a kapcsolatuk a környezetükkel. Erdész Sándor (1968) muzeológus sok szabolcsi cigány népmesét gyűjtött és elemzett, feldolgozta a híressé vált cigány mesemondó,

Ámi Lajos hagyatékát is. Megállapította, hogy a magyar mesevilágból átvett történetekre épülnek a meséi, de olyan egyedi átalakításokkal toldotta meg, amelyek magyar mesékben soha nem fordulnak elő, másrészt minden módosítás egyéni. A cigány mesemondók, adatközlők sosem ismételték el ugyanúgy egy mesét, mint előzőleg. Vekerdi az ilyen megfigyelések alapján azt a következtetést vonta le, hogy nincs egységes romungró mesekultúra, nincs meg a kollektív, csak az egyéni mesestílus. A cigánynótákról pedig azt írja, hogy a szokásos fáziseltolódással – néhány generációval vagy csak kicsit késve – vették át a magyar népdalokat, később a divatosabb váló műdalokat, a magyar nótát és kuplékat (népszerű városi szonoketákat). Az viszont némi sajátosságra utal, hogy nem mindent vettek át, hanem elsősorban az érzelmes, sőt érzélgős stílusúak váltak népszerűvé, ami nagy valószínűséggel inkább a társadalmi helyzetükből és nem az etnikumukból következett. Még a két nyelvű nógrádi romungrókra is ez a jellemző, de ők lefordítják, és a már említett régi cigány nyelven énekelik. A kolompár vagy oláh cigányok költöztek legkésőbb Romániából Magyarországra, nyelvükben sok a román eredetű szó. Szintén Románia volt az előző lakhelye a cerhári, gurvári cigányoknak, akik fódózó (edényjavító házaló mesterek) eredeti foglalkozásuk szerint. A teknővájókat beás cigányoknak nevezik, akikről az 1700-as évek óta tudunk. Ők is a mai Románia felől érkeztek, és nyelvükben az ősbibb román szavak maradtak fenn. Laknak azonban Ausztriából ide költözők is, az úgynevezett szintó vagy német cigányok. Napjainkhoz közeledve folyamatosan változik, hogy milyen arányban vannak jelen a társadalomban ezek a csoportok, de azt már az elmúlt évtizedek összeírásai mutatják, hogy a legnagyobb számú a magyar cigányokként is nevezett romungrók aránya (80% körüli), továbbá megállapítható, hogy az egyes csoportok között nem történik jelentős keveredés, és hogy a Kárpát-medencében (elsősorban Erdélyben és Szlovákiában) még más cigány csoportok is élnek. A névhasználatukban azonban nem tűnik fel a gyűjtőnévként ismert cigány vagy a roma megnevezés, ugyanakkor az eredetüket kutatók elsősorban nyelvi bizonyítékokkal szokták alátámasztani, hogy indiai eredetű, szakaszokban kiáradó népcsoportot alkotnak (Tóth, 2015:149-154). A rom (másutt lom vagy dom) kifejezést, mint önelnevezést a szanszkrit domba, a mai indiai dom szóval azonosítja, ami a kasztrendszerben az alacsony helyet elfoglaló vándortörzsnek volt a neve, és az i.sz. 6. századig visszavezethető forrásokkal rendelkeznek. Tagjai sokféle mesterséget és tevékenységet folytattak, lehettek énekesek, zenészek,

kovácsok, kosárfonók, utcaseprők, de jelenthetett fekete bőrű férfit is ez a megnevezés.

A nyelvészek az alapszavak megléte alapján tudják az egyes nyelvek eredetét, rokonságát vizsgálni. Ezzel a módszerrel bizonyítható, hogy körülbelül félezer olyan szó maradt fenn, amely egy közös cigány alapnyelvre utal. Harmadrészt a cigányok külső megjelenése, antropológiai adottságai is megkönnyítik, hogy a hasonlóságot észrevegyük az indiai népek és a cigányok között. Ez azonban nagyon szubjektív, tudván, hogy a sok vándorlás során egyéb hatások és keveredések is érték őket. Mindezeket a fentebb ismertetett interetnikus viszonyok kutatásával lehet pontosítani.

A vándorlás során igen korán megjelentek a cigányok a Közel-Kelet térségében és a görög szigeteken, a bizánci birodalomban, majd eljutottak a török hódítókig. Így történhetett, hogy ezeknek a népeknek, sőt a bizánci uralkodóknak a forrásaiból is vannak róluk adataink. Tóth Péter úgy véli, épp az utóbbiaktól kapták a ma Európában ismert nevüket, ugyanis a cigány németül Zigeuner, olaszul, zingaro, a franciák több néven emlegetik őket, egyik a tsigene, amit a görög athinganos szóból származtatnak. Más vélemény szerint Egyiptomra utal a gypsy megnevezés. Hazánkba feltételezhetően a bizánci névadás juthatott el elsőként. Az eredetükre és a megnevezésük sokféleségére utal a Révai Lexikon szócikke: A cigányokat Angliában gipsynek nevezik, mivel egy időben Egyiptomból származónak tekintették őket (egyptus). A spanyolok gitanót, a portugálok ciganót mondanak, Franciaországban a bohémien (cseh) nevet adták nekik. A németalföldiek ungernek, vagyis magyarnak nevezték el a cigányokat, mivel Magyarországról mentek oda. Dániában és Svédországban a tatern (tatárok), a finnknél mustalainen fekete) volt az elnevezés. További magyarázatokra hívja fel a figyelmet Nagy Pál (2015), aki több kutató eredményeiből arra a következtetésre jutott, hogy a származási (etnoním) megközelítések mellett az adott kor társadalmában történő változásoknak a rájuk tett hatásait is mérlegelni kell. Ezek alapján úgy véli, hogy a 20. századig megmaradt a kettősség, miszerint hovatarozást és társadalmi állapotot (szegénységet) is jelent a cigánynév. A magyar nyelvben megjelenő cigány elnevezésről a lengyel Stachowsky (2002) eltérő magyarázatát is ismerteti. Eszerint nem a görög vagy más közvetítéssel jutott hozzánk ez a névadás, hanem a török-kipcsak (kun) - szláv- magyar történelmi kapcsolatok változásai során a nincstelen, földönfutót jelentő török csikán, csigány szóból honosodott. A lengyel kapcsolataink megerősítették az elterjedését, akiknél szegény

jelentéstartalmuként vált ismertté, noha szegénységük mellett számos mesterségükről, tevékenységükről is maradtak írásos dokumentumok. A végül elterjedt kettős tartalmú megnevezés két szempontból is elgondolkoztató. Egyrészt az indiai származású szegmentáris csoportokban bevándorlókat a társadalmi helyzetük alapján is megkülönböztette a nevük, másrészt visszamenőlegesen, ezen adatok ismeretében, nem lehet egységes népként jellemezni őket, különösképp, mert India sem a múltban nem volt, sem a jelenben nem ilyen.

A roma megnevezés viszonylag újabban terjedt el, amiben jelentős szerepe van az Európai Uniónak. A romák társadalmi-gazdasági integrációját, majd társadalmi befogadását előkészítő uniós stratégiai terv dokumentumában határozták meg kik az érintettek. „A roma kifejezés gyűjtőnév, mely különböző cigány népcsoportokra utal (rom, romnicsel, szintó, mánus, jenis stb.). A roma lakosság egy része vándorló életmódot folytat, ezért gyakran nevezik őket „utazóknak” is (pl. Franciaországban: gens de voyage, Olaszországban: camminanti). Az uniós szakpolitikákban egyezményesen a roma kifejezést használjuk.” (Romák az EU-ban 2020-2030). Az Európai Unió fogalomhasználata révén a roma megnevezés már ma is gyorsan terjed. Ennek a névnek az eredete szintén utal az így nevezett népcsoportok indiai származási helyére, a jelentése a magyar nyelvben ugyanaz, mint a cigányé, de itthon kevesebb a hozzá kapcsolódó pozitív tartalom. Gondolhatunk például a kiemelkedő hazai személyiségekre, művészekre, kulturális alkotásokra, emlékekre, amelyeket a cigány névvel összekapcsolva tudunk emlegetni, és akik/amelyek nagyban segítik a szegregált kisebbség társadalmi befogadásának az esélyeit. Az uniós felsorolásban a nyugat-európai cigányság csoportjait említik, és körükben szintén használatosak a régi neveik. Ráadásul ők tényleg más, pontosabban jobb körülmények között élnek, mint a közép-európai rokonaik, így nem valószínű, hogy egységes európai kisebbséggé válnának a közeljövőben.

Ha nem így lenne is, az uniós programban megfogalmazott hármas stratégiai terv mind a többségi társadalmaknak, mind a roma közösségeknek fontos, sőt minőségi változást kínál. A társadalmilag marginalizálódott romák társadalmi-gazdasági integrációját segítő kívánatos cél, a romák egyenlőségének, társadalmi befogadásának és részvételének az előmozdítása, aminek sikeressége eltüntethetné a szociális kiszolgáltatottság, az iskolázatlanság és a társadalmi szegregáció évszázados terhét.

A hazai cigányság a szociológusok igazmondó tükrében

Még alig kezdte élvezni a magyar társadalom az új gazdasági mechanizmusként emlegetett, az életminőségét kicsit javító korszak eredményeit, amikor egy szociológus, nevezetesen Kemény István 1971-ben egy olyan cigány összeírás eredményeit tette közzé, amely a szegénységet feledtetni akaró politika számára kényelmetlen, de a vizsgált helyzetnek igencsak valóságos prezentációja volt. A reprezentatív mintát használó összeíráshoz mélyinterjúk is kapcsolódtak, amelyeket azoknak a hatóságoknak, szervezeteknek, intézményeknek a vezetőivel készítette, akik a mindennapokban érintkeztek a településükön élő cigánysággal. Noha a kutatást a Minisztertanács Hivatala engedélyezte, az eredmény miatt Kemény Istvánnak komoly konfliktusai támadtak még a politikailag felülről kontrollált, inkább irányított tudomány vezetőivel is, mégsem vették el tőle a kutatást, de figyelték, amire az is utalt, hogy havonta újították meg a munkaszerződését a Szociológiai Intézetben (Blinken OSA Archívum). Kemény a kutatási módszerét azoktól a történészekről tanulta, és alakította sajátjává, akik már maguk is közelítettek a szociológiához. Elsősorban Hajnal István, Szabó Zoltán és Erdei Ferenc neve emelhető ki, de igen nagy hatást gyakorolt rá Max Weber is (Szabari, 2017). Kemény a szegénységről, az etnicitásról, ezen belül főleg a cigányság helyzetéről és a társadalmi mobilizációról elsőként végzett nemzetközileg elismert kutatásokat, és írt tanulmányokat. Kutatói látásmódja, kutatási témái és módszere rendkívüli módon hatott a kortársaira, szinte már indulásakor voltak elkötelezett kutatótársai (például a szegények szószólójaként ismertté vált Solt Ottilia), majd mikor alkalma volt még két vizsgálatot vezetni, a munkatársai a szegénység, köztük a cigányság elkötelezett kutatóivá váltak, ezért emlegetik őt úgy, hogy Kemény István volt az ő katedra nélküli professzoruk (Újragondolt szegénység, 2016).

Érdeemes lenne munkássága több mint négy évtizedét aszerint is megnézni, hogy kikkel kutatott együtt, így világossá válna, hogy a magyar szociológia szinte minden jeles kutatójára hatással volt, akik ma már különböző intézmények élén, magán vállalkozások vagy alapítványok vezetőiként, névadóiként, egyetemi tankönyvek szerzőiként folytatják munkájukat. Ők máig vállalják, amit Keménytől tanultak, például, hogy a szegénység nem a cigányságból fakad, hanem a társadalmi kirekesztettségéből, ami ugyanúgy elveszi az esélyt az elszegényedő, kirekesztett roma és nem roma emberektől. Nevüket itt nincs mód felsorolni, de érdemes fellapozni Binder Mátyás (2015)

tanulmányát, amelyben ismerteti a roma történelem kutatóit, forrásait és a megjelent feldolgozások bibliográfiáját.

A négy évtized két igen fontos időszakra bontható, a Kádár korszakra és a rendszerváltás idejére. Mindkettőről számos forrásunk van, megélt vagy rögzített személyes emlékek vallanak, ezért csak röviden, a romákra ható társadalmi, politikai hatásokról lesz szó. Már a 19. század utolsó harmadában foglalkoztatta a magyar társadalmat, hogy tudnak-e, akarnak-e a romák a polgárosodásban részt venni. Az 1893 cigányösszeírás (KSH, 1895) enged erre következtetni, ami szerint már csak 10,7%-os vándorló cigányságot mérnek, és a két évvel később megjelenő adatokhoz kapcsolódó értékelés két neuralgikus pontot emelt ki, nevezetesen a munkaerőpiaci és az oktatási részvételi arányukat. Száz évvel később mindkettő továbbra is akut probléma, csak immár sokkal nagyobb számú az érintettek köre. A konszolidációt kezdeményező Kádár-korszak Politikai Bizottsága 1961-ben tárgyalta „A cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról” című határozatát, majd 1961 novemberében megjelentette az 1-72/1961.1. számú utasítását. A dokumentumok szerint a párthatározatban felmérték az akkori állapotokat és megfogalmazták a feladatokat. Például így: „a rendszeresen dolgozó cigánytelepi lakosok egyenlő esélyekkel induljanak a lakásigénylés terén a nem cigány kérelmezőkkel – kedvezményes házhellyel, társadalmi munka szervezésével és bontott anyagok kedvezményes juttatásával ... támogassák az érintett tanácsok” – majd így folytatódik – „A cigánytelepek felszámolása a gazdasági feltételek hiánya következtében a jelenlegi lehetőségek mellett belátható időn belül nem oldható meg”. Ráadásul az ingyenes házhelyjuttatást már korábban megszüntették! A következő években azonban állandóan szerepelt a párthatározatokban, hogy az illetékes minisztériumok vizsgálják meg a követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolását (Hajnáczy, 2013.1:237-272). A változtatások elrendelésének az indokoltságát alátámasztandó, három csoportba sorolták az akkori mintegy kétszázezerre becsült cigány lakosságot. A beilleszkedettek, kb. 30%, az átlagos és kulturális színvonalon élnek, a beilleszkedésben lévők aránya is kb. 30%. Ők a települések határában, putrikban laknak, alkalmi munkából, alacsony kulturális szinten élnek, és a be nem illeszkedett cigányok, kb. 40%, félig letelepedett, nagy részük írástudatlan, munkakerülő.

A legfontosabb teendőket a lakhatás, az oktatás és a foglalkoztatás fejlesztésében jelölték meg, de a felülről elrendelt, az önkormányzatok és a hatóságok ellenőrzésével, és esetenként még büntetéssel indított reform nem

hozta meg a várt eredményeket. Ezzel szembesítette a kormányzatot Kemény István kutatása, és az új problémák megjelenését is felismerték a kortársak: „a cigány gyermekeket ugyan sikerült beiskoláztatni, de nem fejezték be az általános iskolát, a cigány munkavállalók rendelkeztek munkával, azonban rendre betanított vagy segédmunkásként tudtak csak elhelyezkedni, a cigány-telepek felszámolása előrehaladt, de a szegregáció korántsem szűnt meg, más formákat kezdett öltetni” (Hajnáczy, 2015.5:86). Ezeken kívül a kényszerasszimiláció sok esetben szétbontotta a hagyományos családi kereteket, sok roma ingázóvá vált, de nem a régi vándorló életmód szerint, hanem a „fekete vonatok” hetente szállították őket a munkahelyükre, a szocialista városok építésére vagy egyéb nagy beruházásokra, ahol legtöbbször segédmunkásként dolgoztak. Ez a foglalkoztatás a nem roma, a mezőgazdaságból kiszoruló, más munkát nem találó falusi lakosságot is sújtotta. Az így „elnőiesedő” falvak pusztulása már ekkor megindult, ami a cigányok lakhatási problémáit ugyan javította, hiszen a kisebb települések kiüresedő házaiba költözve valóban jobb körülmények közé kerültek, ugyanakkor ezeknek a településeknek a szegregálódását, súlyosabb esetben a gettósodását is okozták. A kényszerfoglalkoztatás másik, hosszú távú következménye lett, hogy igen sok cigány gyermek került állami gondozásba. A cigány anyák ugyan ragaszkodtak a gyerekeikhez, ezért legtöbbször nem is mondtak le, de a munkásszállásokon dolgozó lányok vagy a kereső nélküli családok anyák jobbnak látták az állami gondozást. Sajnos ezáltal a gyerekek érzelmi élete sérült, a családból hozható ismeretek hiánya miatt később a tanulmányaikban nem tudtak kellően haladni, és a társadalmi beilleszkedésük sem volt sikeres. Voltak viszont – kis számban – cigány értelmiségiként közismertté váló emberek, akik igyekeztek segíteni, hivatalos fórumot teremteni a cigányság ügyének. Erre a Kádár rendszer keretein belül a rendszerváltás előtti évtizedben a Hazafias Népfront adott lehetőséget, és 1985-ben a Choli Daróczi József elnökletével megalakult az Országos Cigány Tanács (Hajnáczy, 2015.5:54-90). Ez már egy más korszak kezdete lett, amelyben még nem tisztázódott, hogy az idealizált múltra hivatkozva a roma nemzetté válást vagy a társadalmi mobilizációt tartják-e a cigánykérdés lényegének. Pozsgay Imre, a HNF akkori elnöke, az utóbbi mellett tette le a voksát. A korszakban felmerült modernizációs csapdahelyzetekről és az elért eredményekről Szalai Júlia (2002.4:48) azt állapította meg:

„bár a kényszerasszimiláció a korábban kiszorított cigány közösségek integrálásának a totalitárius berendezkedés logikájából következő lépései és menetrendje szerint történt, mégis az iskolázásnak, a kötelező

foglalkoztatásnak, a cigánytelepek felszámolásának programjai valóságos társadalmi felemelkedési utakat nyitottak meg – még ha azok a romák többsége számára csak a társadalmi perempozíciók (de immár mégis a választóvonalak innenső oldalán lévő pozíciók) elfoglalását tették is lehetővé”

A fentiekből várható társadalmi feszültségek veszélyét egy demográfus, Hablicsek László (2000 és 2007) írásai tárták a nemzetközi és a hazai tudományos kutatók, a politikai döntéshozók elé. Véleményének súlyát tudományos elismertsége erősítette. Ő ugyanis az UNESCO társadalomtudományi szekcióján belül működő Management of Social Transformation (MOST) elnökségi tagja lett, amibe épp a magyar roma lakosság demográfiai kutatásában elért eredménye elismeréseként választották be. A Kemény István által készített 1971-es, 1993-as és a 2003-ban felvett összeírások elemzéséből Hablicsek nemcsak az akkori állapotokat, hanem a 2050-ig várható létszámukat, területi elhelyezkedésüket, iskolázottságuk szintjét is prognosztizálta. Megállapította, hogy exponenciális a romák létszámának növekedése, aminek bizonyítékeként a 0-4 éves roma és nem roma gyermekek létszámának óriási eltérésére, majd a peremvidékeken élő korosztályok életmódjának a várható területi különbségeire és a vándorlási utak specializálódására utalt. Előrejelzése szerint egy-két generáció alatt megduplázódhat az 1991-es népszámlálásból ismert létszámuk. Ma már tudjuk, hogy helyesen mérte fel a lehetséges tendenciákat, még a véletlenszerű hatások sem befolyásolták – sajnos – az előrejelzését, de az akár figyelmeztetésként is felfogható adatsorai láttán nem indultak kellő hatásfokú társadalmi felzárkózást segítő programok sem. Azt tapasztalhatjuk, hogy a rendszerváltás óta úgy következett be a területi átrendeződés, ahogy jelezte.

1. ábra: A cigány népesség területi eloszlása és az adott település lakosságának arányához viszonyított aránya

Forrás: Educatio 2013/4

Sajnálatos, hogy szinte pontosan ráilleszhető erre a térképre az elmúlt évtized demográfiai, munkanélküliségi, a halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok megoszlása is. A statisztika, a demográfia és a szociológia intézményei, a KSH, TÁRKI, KRTK, MTA¹ Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete, az egyetemek társadalomtudományi intézetei és kutatói rendszeresen végeztek szegénységvizsgálatokat, mérték a kirekesztődési tendenciákat, az iskolázottság mutatóit, amelyekből tanulmányok, kötetek készültek, és lehetőséget kínáltak arra, hogy a társadalomért felelős döntéshozók esélyt teremtsenek a negatív folyamatok megállítására. Ez az egyébként a teljes magyar társadalmat érintő állapot a romákat különösen sújtotta. Szalai Júlia (2002.4:48) úgy összegzi az ezredfordulóig történő változások éveit, hogy a rendszerváltás a felemelkedési utak előtt durván lecsapta a sorompót. „A romák teljes közösségei szorultak ismét a partvonalon kívülre: települési értelemben a fentebb bemutatott aprófalvas zárványokba, illetve nagyvárosi párjaikba, a slumosodó külterleki lakótelepekre és városközpeli szegénynegyedekbe; a foglalkoztatás terén a munkaügyi hivatalok folyosóira, majd – a segélyjogosultság kimerítésével – a

¹ Központi Statisztikai Hivatal (KSH), Társadalomkutatási Intézet (TÁRKI), Közgazdasági és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet (KRKT-KTI), Magyar Tudományos Akadémia (MTA)

közmun­ka­pro­gram­ok­ba; az iskoláz­ta­tás terén a ki­se­gí­tő osz­tá­ly­ok­ba és a spe­ci­ális iskolák­ba; a köz nyugal­má­nak fenntar­ta­sa érde­ké­ben pe­dig min­den­nemű zárt intéz­mé­nyek­be – hajlék­ta­lan­szállók­ra, be­te­got­thonok­ba, állami gon­do­zá­sa­ba, ille­ve nagy számban a rendőri őrszobák­ra és a büntetés­vé­gre­haj­tás fe­gyin­te­zé­teibe”.

Majd óvatos reményét kifejezve írja, „az európai normákhoz igazodni kívánó modern magyar társadalom merőben érték­vá­lasz­ta­si alapon sem cipelheti tovább legnagyobb kisebbségének társadalmon kívülre szorított lé­hely­ze­tét”. Nincs a vé­le­mé­nyével egye­dül, Polónyi István (2002) össze­g­zi az ismert adatok alapján a cigány népesség demográfiai, iskolázottsági és foglalkoztatási helyzetét. Hasonló munkák sora született az ezredforduló éveiben, számos női szociológus nevét sorolhatjuk, akik különös érzékenységgel vizsgálták rendszerváltás előtti és utáni évtizedek törté­né­seiben a családok, a nők, a gyermekek helyzetét, hogy a már idézettek­en túl csak néhány ismert nevet említsünk, Ferge Zsuzsa, H. Sas Judit, Loson­ci Ágnes, Bernát Anikó, Törzsök Erika, Varga Júlia. A kortárs fér­fi­ku­ta­tók, köztük Ladányi János, Csalog Zsolt, Juhász Pál, Szelényi Iván, Kertesi Gábor, Janky Béla, Havas Gábor, Szuhay Péter, Kézdy, Gábor, stb. Mint minden felsorolás, ez is hiányos, le sem lehet zárni, hiszen különösen az egyetem­ek doktori iskoláinak köszönhetően, az utánpótlás folyamatos, akiknek köszönhetően a magyar oktatás számos új kutatási eredménnyel rendelkezik.

A cigány/roma fiatalok esélyei a jelenlegi oktatási rendszerben

Az ezredfordulón egész Európában új oktatási/képzési rendszert fogadtak el 2000-ben a Lisszaboni szerződést aláíró államok miniszterelnökei, köztük a hazánké is. Azt jelentette ez, hogy az évszázados tapasztalatokra épülő Bolognai rendszerben kidolgozzák az egységes képzési keretrendszert, amely az alapképzéstől az egyetemekig, a tudományos minősítésig egységesíti az elvart oktatási, együttműködési, átjárhatósági, minőségi szabályokat. Az indok a tudásalapú társadalom kiépítésének a megteremtése és a globalizálódó gazdasági versenyben az Európa valamennyi országának fontos versenyképesség megvédése, növelése. Magyarország is aláírta és bevezette az egységesített Bolognai oktatási rendszert, majd elkezdődött az aláírt nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségek teljesítése, 2005-ben pedig megtörtént a bevezetése. 2011-13 között azonban az egész oktatási, képzési rendszert megváltoztató törvények születtek, amelyek irányítási, működési,

fenntartói és a legfontosabb területen, a pedagógiai célkitűzések, tartalmak, módszerek változásával járt. Az első évek számos asszinkronitási problémákat vetettek fel, amelyekhez még újabbak alakultak ki. A szakképzés több lépcsőben teljesen megváltozott, amely a felnőttképzést is magához kötötte. A belső ellentmondásokkal terhelt új struktúra látszólag megfelel az Európai Képesítési Keretrendszernek, az eredményességét azonban a legutóbbi felmérések már kérdésessé tették. A 2015-től a Varga Júlia által szerkesztett, évente megjelenő, A közoktatás indikátorrendszere kötetek jól reprezentálják, hogy a hátrányos helyzetű, és különösen a romaszármazású fiatalok esélyegyenlőtlensége folyamatosan emelkedik.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a tankerületi nyilvántartás (134/2016. (VI. 10.) Korm. rendelet 1. számú melléklet) szerint a 229 szabolcsi településen (28 város és a 201 község) 139-ben működött 176 iskola, 62 helységben vagy volt tagiskola, vagy alsó tagozat, vagy nem volt. (Megyei fejlesztési terv, 2013). Ugyanekkor a megyében 73 szegregálnak tekinthető iskola közül az egyházi vagy alapítványi fenntartású „cigányiskolák” száma 29 (CFCF jelentés, 2013), amelyek döntően a határmenti aprófalvas településeken helyezkednek el. (Lácza, 2017). A Megyei Esélyteremtő Paktum (R. Fedor, 2020) közli a jelenlegi megyei állami oktatási intézmények hivatalos számát, mely szerint 171 az összes oktatási intézmény, és ebből 73 az állami általános iskolák száma, ehhez 46 tagiskola tartozik, így belátható, hogy még az egyházi fenntartású iskolákkal együtt sem optimális az ellátottság. Mielőtt ezt minősítenénk, még két statisztikai adatot hozzávesszünk. A KSH az utolsó három évben (2018-2020) az észak-magyarországi és az észak-alföldi régióban élő 14 év alatti gyermekek számát és az országhoz viszonyított számát közölte, ezekből megállapíthatjuk, hogy az adott korosztályban a két régióban élő gyermekek az ország jövő munkapiacára kerülő fiataljainak több mint negyedét adják, arányuk 27,5 % körüli. Másrészt, ha az ugyanebben a térségben élő roma lakosság számát együtt vizsgáljuk, kiderül, hogy a rendszerváltás utáni minden cigány összeírás szerint, a két régióban él a hazai roma társadalom közel fele. A két adatsort még továbbiakkal érdemes összevetni. Például a KSH adatok szerint Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 2018-ban az alapfokú oktatásban a tanulók 60,1%-a hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű, és még a középiskolában is 35,8 %-os az arányuk, és közöttük igen magas a kistelepüléseken élő roma gyermekek száma. Bár ezek az adatok már így is riasztóak, a gyermekek esélyeit tovább rontja, hogy az oktatási rendszer jelenleg, a családi körülményekből adódó

hátrányokat nem képes csökkenteni. A tanulók családi háttere ugyan egyre inkább homogénné válik, de ez negatív irányú, így döntően megemelkedett a deprivált állapotú családokból származó gyermekek száma. A Közoktatás indikátorrendszere 2021-es kötet (Varga, 2021: 48-51) készítői tíz évre visszatekintve mutatják meg a roma tanulók százalékarányát az egyes iskolatípusokban, és ugyanezen időszakban a szegregációs index változását is. Jelentős eltérés van az iskolatípusok között. Az állami általános iskolákban országosan tartósan 15 %, az egyházi fenntartású általános iskolákban 5%-ról 10 %-ra nőtt, míg az egyéb fenntartású iskolákban 8%-ról 16%-ra emelkedett a roma gyerekek aránya. A gimnáziumok és az érettségit adó középiskolákban nincs ilyen nagy ingadozás, de az egyéb fenntartású középiskolákban 2013-14-ben jóval több cigány származású gyerek tanult, mint az elmúlt évben. Az érettségi nem adó szakképzésben azonban nagyobb különbségekre figyelhetünk fel. Ebben az iskolatípusban sokkal magasabb a roma fiataloknak a létszáma. Az állami fenntartásúakban egy évtized alatt csak szolid emelkedés volt, 22-ről 25%-ra nőtt az arányuk, ez a másik két nem állami típusban jelentősebb. Az egyházi szakképzőkben 30-ról 41%-ra, az egyéb típusú képzőhelyeken 27%-ról 54%-ra emelkedett a roma tanulók aránya, azaz utóbbinál megduplázódott. Ez az időszak a szakképzés struktúrájának a teljes átalakításával esik egybe, amelynek a komplex értékelésére itt most nem térhetünk ki, legfeljebb annyit állapítunk meg, jó hogy nőtt a továbbtanuló roma fiatalok száma, viszont nem ismerjük a minőségi különbségeket az egyes iskolatípusok között. Azt viszont ugyanebből a munkából (Varga, 2021:195-196) tudjuk, hogy az elmúlt évtizedben a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű általános iskolai tanulók adatai alapján számított szegregációs index 27,2-ről 40,7-re, illetve 29,2-ről 37,5-re emelkedett. Azt mutatja ez az index, és a többi hasonló okból számolt mutató, hogy a tanulók közötti elkülönülés milyen mértékű a 100-as skálán. Az elmúlt évtizedbeli növekedése eszerint azt mutatja, ha magasabb a szegregációs index értéke, akkor az egyre nagyobb elkülönülést jelez, azaz valószínűsíti, hogy a hátrányos és nem hátrányos helyzetű gyermekek más-más iskolába járnak, ami tovább fokozhatja a szegregálódást, nehezíti a beilleszkedést, az integrálódást. Ugyanakkor ez a növekvő távolság okot adhat a kiemelt pedagógiai és szociális programok bevezetésére.

Más aspektusból értékelve a helyzetet, az iskolák spontán szegregációjáról beszélhetünk, pedig a hátrányos helyzetű gyermekek oktatási eredményeinek, ebből adódóan a munkaerőpiaci esélyeinek a javulását csak az oktatástól

remélhetjük. A fentiek alapján kijelenthető, hogy az oktatási esélyek javítása közügy, aminek innovációját, a megfelelő programok kidolgozását elsősorban a felsőoktatásban dolgozó szakemberektől várhatjuk.

A roma oktatási rendszerben – furcsa mód – épp az egyetemeknek vannak kiváló eredményei, miközben különböző területeket preferálnak, például nyelvoktatást, roma társadalomtörténetet, kulturális antropológiát, a hátrányos helyzet okozta társadalmi egyenlőtlenségek szociológiai kutatását, az egészségszociológián belül az életszínvonal vizsgálatát és az életmódot veszélyeztető szociális problémákat, a rizikófaktorok feltárását végzik, kutatják, oktatják, és a regionális fejlesztési programok készítésébe kapcsolódnak be.

A romológia így vált multidiszciplináris tudománnyá, és mai napig számos vitára készíti a kutatókat, oktatókat. A kérdések egy részét maga az élet segít eldönteni. Például a közös nyelv hiányát nem lehet pótolni, még ha hazánkban a lovári nyelvet a legkésőbb bevándorló oláh cigányok közül többen beszélik is. Egy spanyolországi nemzetközi cigány találkozóra készülő hallgatóm büszkén mondta, hogy neki nem kell tolmács, mert ő beszél cigányul. Nagyon csalódottan jött haza, mert senkit nem talált, aki értette volna. Ez arra világított rá, hogy szükséges az illúziók helyett a többféle kulturális értéket együtt közvetíteni, tanítani, hiszen a cigányság sem a múltban nem volt, sem a jelenben nem egységes, de az azonos származás mellett a sokféle érték közvetítése adhat számukra vállalható identitást, ami épp így válhat a hátrányos helyzet leküzdésében motiváló erővé.

Értékmentő kutatók, missziót vállaló mentorok

A cigány/roma kisebbségi kutatások a már fentebb említett kutatóintézeteken túl az egyetemeken a rendszerváltás után megélénkültek. A vidéki egyetemek, a saját adottságaik alapján, néhány jellegzetes területét vállalták ennek a munkának. A Pécsi Janus Pannonius Egyetem képzési profiljában kiemelt szerepet kapott a kisebbségi kultúra és az idegen nyelvek oktatása, így itt a romológiai képzésben ennek van nagyobb súlya. A Miskolci Egyetem a kulturális antropológia oktatásában folytatta a roma (néprajzi, folklór) kutatásokat és az oktatást. A Debreceni Egyetemen több tudományágban és karon jöttek létre kutatócsoportok, és a roma származású hallgatók mentorálását vállaló szakkollégiumok.

A 2012-ben induló roma szakkollégiumi hálózat kiépítésének kiemelt célja volt, hogy a pozitív diszkrimináció eszközével, deklaráltan etnikai alapon kísérli meg fejleszteni az oktatás társadalmi hatékonyságát a roma értelmiségi utánpótlás biztosítása és a roma identitású hallgatók tehetséggondozása révén (Balogh, 2015). A Gyermeknevelési és Felnőttképzési Karon (ma Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar) alakult meg 2012-ben a Lippai Balázs Roma Szakkollégium, amely a csecsemő- és óvópedagógusokból, a szociálpedagógus és más pedagógiai, bölcsész, gazdálkodási szakon tanuló egyetemistákból verbuválódott, ráadásul külön volt a továbbképzési szakirányú szakokon tanuló felnőtteknek is csoportja. A Szakkollégiumon belül alakult meg a Roma Innovációs Központ, amelynek a programmondata így szól: Innováció az oktatásban – Inklúzió a társadalomban. A munkájuk hatékonyságát majd az idő igazolja, de az itt folyó kutatásokból készült könyvsorozat, a *Studia Cingarorum* öt kötete az oktatásban hiánypótlónak tekinthető.

A Debreceni Egyetem Nyíregyházán működő Egészségtudományi Karának roma származású hallgatói mentortanáraikkal együtt az Evangélikus Roma Szakkollégium keretein belül végeznek jelentős tehetséggondozást. A hallgatók itt a Keresztény Roma Szakkollégiumokkal és az anyaegyetemük más karain lévő szakkollégistákkal is megismerkednek. Sokoldalú és gazdag programjaik közül már az eredményeiket bizonyítják a kiadványaik, konferenciáik. Ilyen a fiatal roma értelmiségként helyt álló fiatalokról szóló, Sorsfordítók címet viselő portrékötet (Veszprémi, 2020) amelyet a Youtube csatornán is elérhetnek az érdeklődők.

A kutatások új irányát jelentette a népegészségügyi állapotok felmérése térségünkben. Ezt az egyenlőtlenségek csökkentésére meghirdetett Svájci – Magyar Együttműködési Program keretében egy népegészségügyi modellprogram kidolgozására meghirdetett pályázat (1240/2011. (VII. 15.) Korm. rendeletet) finanszírozta. Az egészségügyi alapellátás korszerűsítését célul kitűző kutatást az Észak-magyarországi és az Észak-alföldi régió társadalmilag és gazdaságilag hátrányos helyzetű településein végezték, ahol magas a roma lakosság aránya, és az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés is elmarad az országos átlagtól. Az egyetem kutató teamjét a Népegészségügyi Karnak a professzora, Ádány Róza akkori dékán vezette, és a népegészségügyi felméréseket, az életmódvizsgálatokhoz kapcsolódó kutatásaik eredményeit tanulmányok elkészítésével tették publikussá (Kósa, 2017; Sándor és mtsai, 2020). Az eredményeik megerősítették az egyetem

másik nagy kutatócsoportjának a megállapításait, amely szerint jelentős regionális leszakadás tapasztalható ebben a térségben.

A Debreceni Egyetem egyik legrégebbi tanszékén, a Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési tanszéken 2010-13 között egy nagyszabású kutatási program indult. Pénzes János és kutatótársai együttműködtek a Partiumi Keresztény Egyetem hasonló érdeklődésű oktatóival, és felvették a kapcsolatot az Eötvös Lóránd Kutatási Hálózat Csillagászati és Földtudományi Intézet etnikai és migrációs kutatócsoport főmunkatársával, Tátrai Patrikkal is, hogy a roma népesség lélekszámát, területi-települési viszonyait közvetlenül is feltárják. A tanszéknek nagyon sok kiváló tudós volt korábban a vezetője és a munkatársa (Márton Béla, Mendöl Tibor, Enyedi György), a Társadalomföldrajzi tanszék újraszervezését Süli-Zakar István indította el, csakúgy, mint a már említett témát is. Sokrétű munkájukból egyet emelek ki, az általuk készített összeírás alapján derült ki, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a cigányság aránya a teljes népességen belül 18.4%, ami azt is jelenti, hogy vannak olyan települések, ahol akár 50% feletti a cigány lakosok száma. (Pénzes és Horváth, 2018:154-169.) Úgy, ahogy azt Hablicsek László becslésében leírta A mennyiségi növekedés kapcsán természetes annak a felvetése, hogy hol, milyen viszonyok között élnek.

A mai egyetemi hallgatóknak a nagyszüleik még tudnának arról beszélni, hogy mit jelentett a putri, milyen volt, amikor a falvakban megjelent a szekéren érkező fódózó vagy tollas cigány. Az elmúlt félévszázadra így visszapillantva, az életkörülmények változása szembetűnő. Gál Ibolya, az egykori Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács szociálpolitikai csoportjának a vezetője, munkájából adódóan jól ismerte a cigányok problémáit, évtizedeken át kijárt ezekre a cigánytelepekre, és mint utóbb kiderült sok-sok fényképet gyűjtött. Az albumát 2015-ben a Szabolcs-Szatmár-Beregi Megyei Levéltárnak adományozta, és ez lett az alapja az Emberi hajlékot a putrik helyett / Roma élet képekben az 1950-es években (Mecsei és Nagy, 2018) címmel megjelenő fotóalbumnak, amelyet a Kelet-Magyarország napilap neves fotósának, Hammel Józsefnek a képeivel is kiegészített a levéltár igazgatónöje, és Nagy Pál összeállításában a legelhivatottabb cigánykutatók emelték ki a fotók forrásértékét.

A romák életkörülményei azonban csak relatíve javultak, az új problémák és a kirekesztés vagy kívülmaradás veszélyének más formái akadályozzák beilleszkedésük felgyorsítását. A Debreceni Egyetem Egészségügyi Karának Szociális Munka kutatócsoportja a Periféria Egyesülettel együttműködve a közelmúltban a határmenti településeken végzett kutatást. A Szabolcs-

Szatmár-Bereg megyében telepszerű körülmények között élő és a gyermekvédelmi gondoskodásba vont (állami gondozott vagy nevelőszülőknél lévő) 14-25 éves magukat romának tudó fiatalokat kérdezték meg életükről, gondjaikról, és azokról a veszélyeztető tényezőkről, amelyek kiszolgáltatottságukban őket elérhetik. A kutatás anyagából készült el A társadalmi periférián élő gyermekek és fiatalok rizikómagatartásának hátttere című kötet (Fábián, Szoboszlai és Hüse, 2017). A kutatás egyik megállapítása, hogy a periférián egyre szűkül az ösztönzést segítő példák száma, az iskolában a tehetséges gyermeknek nincsenek olyan társai, akik újabb eredmények elérésére ösztönöznék. Ennek oka mára elsősorban nem, vagy nem a korábbi értelmezésben megfogalmazott etnikai szegregáció, hanem a települések leszakadása, az elszegényedett környezet, a módosabb, motiváltabb gyermekek hiánya, ugyanakkor azt is tapasztalták, hogy a tradicionális családmoddal itt erősebbek a hagyományai, hogy a fiataloknak a szülőkkel a kapcsolatuk erős emocionális tökéletet jelent (Lácay és R. Fedor, 2017).

A kar másik kutatócsoportja az Életminőség kutatócsoport 2008-tól kétévente felméri Nyíregyháza város lakóinak az életminőségét 7-8 dimenzió alapján. Ezek között szerepelt például a foglalkoztatás, a munkával való elégedettség, az egészségi állapot vizsgálata és a szubjektív egészségi állapot megítélése, a lakhatási, jövedelmi viszonyok és az oktatási szegregáció változása, amely 2018-ban a nyíregyházi telepi körülmények között élők életminőségének a felmérésére is kiterjedt (Szoboszlai, 2019; Fábián és Takács, 2019; Jávorné és Takács, 2019; Balogh, 2019; R. Fedor és Balla, 2019). Az Egészségügyi Kar szakterületi specialitásából, képzési kínálatából adódik, hogy mind a társadalomtudományi, mind az egészségtudományi aspektusok jelen vannak a kutatói tevékenységében. Az új kutatási programban az életminőség és az egészségpszichológiai kutatások kerültek előtérbe, közte a roma problémákat is nagymértékben érintő munkahelyi létbizonytalanság, a prekariátus kutatása (R. Fedor, 2019, 2021; R. Fedor és Balla, 2019). Az ebben a számunkban megjelenő cigány/roma tárgyú tanulmányok a cigánysors mai jellemzői közül többet is érintenek, ami közös bennük, hogy valamennyi aktuális.

Felhasznált irodalom

1. A cigányok megtelepítéséről. *Ethnographia*, 1893. 94-107. p. és *Corpus statutorum municipalium*. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye a XVI-XVIII. sz- ból. Összegyűjtötték: Kolosváry Sándor és Óvári Kelemen. V/1. 498-499.
2. A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei, (1895), *Az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam, IX. Kötet*.
3. Az 1971-es országos cigányvizsgálat iratai. Elérési forrás: Blinken OSA Archívum, A Roma Sajtóközpont Egyesület iratai.
4. Balassa Iván (1984): Az interetnikus jelenségekről szóló miskolci konferencia tanulságai, In: Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (Szerk)(1984): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon, Miskolci Hermann Ottó Múzeum Néprajzi kiadványai XV. Miskolc, 305-307.*
5. Balázs Gusztáv (2015): Táncadalékok és azok elemzése a magyarországi cigánytánc történetéhez és hagyományozódásához, In: Láczy Magdolna (Szerk.): *Az esélyteremtés missziója/ Tanulmányok a roma közösségi kultúra hagyányaiból és a tehetséggondozásról, Studia Cingarorum II. Didakt Kiadó, Debrecen, 81-122.*
6. Balogh Erzsébet (2019): Iskolázottsági helyzetkép – Nyíregyházán telepi körülmények között élők körében. *Acta Medicinae Et Sociologica*, 10(29), 55–69. <https://doi.org/10.19055/ams.2019.10/29/5>
7. Balogh Gyula (2015): A társadalmi tőke szervezetfejlesztési lehetőségei a roma szakkollégiumokban, In: Láczy Magdolna (Szerk.): *Az esélyteremtés missziója/ Tanulmányok a roma közösségi kultúra hagyányaiból és a tehetséggondozásról, Studia Cingarorum II. Didakt Kiadó, Debrecen, 27-54.*
8. Bernát Anikó (2018): A magyarországi romák társadalmi integrációja a 2010-es években. In: Kolosi Tamás, Tóth I. György (Szerk): *Társadalmi riport, Tárci, Budapest, 144–165.*
9. Binder Mátyás (2015): Magyarországi roma történelem – kutatók források és szövegek, In: *Alapirodamak a hazai cigány/roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához / Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 36. Pécs, 2015:17-52.*

10. Cserti-Csapó Tibor (Szerk.) (2015): *Alapirodalmak a hazai cigány/roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához*, Gypsy Studies 36. PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs.
11. Erdész Ádám (2008): A Békés megyei cigányság történetéről. In: Kereskényiné Cseh Edit (Szerk.): *Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból 1768-1987 - Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 24.*, Gyula, 11-26.
12. Erdész Sándor (1968): *Ámi Lajos meséi I-III*. Akadémiai Kiadó Budapest.
13. Fábíán Gergely, Takács Péter (2019): Jövedelmi helyzet, jövedelmi viszonyok a telepi lakosok körében. *Acta Medicinae Et Sociologica*, 10(29), 45–54. <https://doi.org/10.19055/ams.2019.10/29/4>
14. Fábíán Gergely, Szoboszlai Katalin, Hüse Lajos (Szerk.) (2017): A társadalmi periférián élő gyermekek és fiatalok rizikómagatartásának háttere. Periféria Egyesület, Nyíregyháza. oldalszám.
15. Hablicsek László (2007): Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére, *Demográfia*, 50. évf. 1. sz. 7–54.
16. Hajnóczky Tamás (2013): Az 1961-ea párthatározat margójára, *Múltunk* 2013/1:237-272.
17. Hajnóczky Tamás (2015): A pártállam cigánypolitikája / A szektorális cigánypolitikától a kényszeraasszimilációs cigánypolitika kritikájáig, *Esély* 2015/5:54-90.
18. Hermann Zoltán, Varga Júlia (2016): Állami, önkormányzati, egyházi és alapítványi iskolák, In: *Társadalmi Riport*, Tárki, Budapest, 311-333.
Elérési forrás:
<https://www.tarki.hu/hu/publications/SR/2016/15hermann.pdf>
19. Jávorné Erdei Renáta, Takács Péter (2019): A Huszár- és Keleti lakótelepeken élők egészségi állapota Nyíregyházán – életminőségre gyakorolt hatások. *Acta Medicinae Et Sociologica*, 10(29), 70–83. <https://doi.org/10.19055/ams.2019.10/29/6>

20. Újragondolt szegénység: Konferencia Kemény István emlékére, Elérési forrás:
<https://20szazadhangja.tk.hu/hirek/2016/09/ujragondolt-szegenyseg-konferencia-kemeny-istvan-emlekere> és [KONFERENCIA] Újragondolt szegénység (2016) - YouTube
21. Kemény István hagyatéka, OSA Archivum, Elérési forrás:
<https://www.osaarchivum.org/press-room/announcements/Kem%C3%A9ny-Istv%C3%A1n-hagyat%C3%A9ka-az-OSA-Archivumban>
22. Kósa Zsigmond (szerk.) 2017: Helyzetkép a magyarországi romákról. Debrecen, Magyarország : Debreceni Egyetemi Kiadó. 174 p.
23. Kujbusné Mecsei Éva (szerk.), Nagy Pál (összeáll.) (2018): „Emberi hajlékot a putrik helyett!” Roma élet képekben az 1950-es években. (A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárának Kiadványai II. Közlemények, 50.) Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza.
24. Kunt Ernő, Szabadfalvi József és Viga Gyula (Szerk)(1984): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon, Miskolci Hermann Ottó Múzeum Néprajzi kiadványai XV. Miskolc.
25. Láczy Magdolna (2017): A humán erő fejlesztésének kérdőjelei a halmozottan hátrányos térségekben, Taylor: Gazdálkodás- és szervezéstudományi Folyóirat, VIKEK 9:(2),129-137.
26. Láczy Magdolna (2018): A szervezeti változások és a szervezeti kultúra kapcsolata egy halmozottan hátrányos térség pedagógusainak attitűd vizsgálata alapján, TAYLOR: Gazdálkodási és szervezéstudományi folyóirat: VIKEK 10:(1) pp. 149-159.
27. Láczy Magdolna, R. Fedor Anita (2017): A szabolcs-szatmár-beregi fiatalok bizalmi kapcsolatainak bemutatása kockázati tényezők elemzése alapján: prediktorok és protektorok egy vizsgálat adatbázisának több dimenziós elemzésében, In: Fábíán Gergely, Szoboszlai Katalin, Hüse Lajos (Szerk.)(2017): A társadalmi periférián élő gyermekek és fiatalok rizikómagatartásának háttere. Periféria Egyesület, Nyíregyháza.
28. Láczy Magdolna (2012): Interetnikus jelenségek kutatásának kérdései Északkelet-Magyarországon, In: Gortka-Rákó, Erzsébet (szerk.)

- Társadalomtudományi tanulmányok, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012:121-127.
29. Nagy Pál (2007): Cigány csoportok és az együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15-20. században, Történelemtanárok Országos Konferenciája, In: MTA TKKI, Elérési forrás: https://kisebbségkutato.tk.hu/uploads/files/olvasoszoba/romaszovegtar/Cigany_csoportok_es_az_egyuttelesi_modellek.pdf.
 30. Nagy Pál (2015): Ki beszél itt cigány történelemről? In: Cserti-Csapó Tibor (Szerk.): Alapirodalmak a hazai cigány/roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához / Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 36. Pécs, 2015:53-134
 31. Pásztor István Zoltán, Péntes János (2018): A cigányság lélekszáma és helyzete egy északkelet-magyarországi felmérés tükrében, Földrajzi Közlemények 2018. 142. 2.154-169.
 32. Péntes János, Tátrai Patrik, Pásztor (2018): A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben, Területi Statisztika, 2018, 58:3-26.19.
 33. Péntes, János (2016): A cigányság területi-települési viszonyai Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben. In: Roma népesség Magyarország északkeleti határtérségében. (Szerk.): Szilágyi Ferenc, Péntes János, Partium Kiadó, Oradea, 9-47.
 34. Polónyi István (2000): A cigány népesség demográfiai, iskolázottsági és foglalkoztatási helyzete, Iskolakultúra, 12 (8): 44-56. Elérési forrás: http://real.mtak.hu/60837/1/EPA00011_iskolakultura_2002_08_044-056.pdf
 35. Romák a magyar történetírásban / Bibliográfia és digitális szövegtár, Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete, Elérési forrás: Romák a magyar történetírásban | TK Kisebbségkutató Intézet.
 36. R. Fedor Anita (2019): A szubjektív egészségi állapot egészségpszichológiai aspektusa, Egészségfejlesztés, LX. évf. jubileumi szám, 99-110.

37. R. Fedor Anita (2021): Regional characteristics of the precariat on the labour market (e-book) Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. Elérési forrás:
https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/331980/R.Fedor_Regional_characteristics.pdf?sequence=1&isAllowed=y
38. R. Fedor Anita, Balla Petra (2019): Foglalkoztatási helyzetkép a telepí körülmények között élő nyíregyházi romák körében. *Acta Medicinae Et Sociologica*, 10(29), 32–44. <https://doi.org/10.19055/ams.2019.10/29/3>
39. R. Fedor Anita (2020): Megyei Esélyteremtő Paktum, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye, Készült az EFOP-1-6.3-17-2017-00010 azonosító számú projekt keretében.
40. Romák az EU-ban 2020-2030, Union of Equality: EU Roma strategic framework on equality, inclusion and participation, Elérési forrás:
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/ip_20_1813 és
https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/eu_roma_strategic_framework_for_equality_inclusion_and_participation_for_2020_-_2030_0.pdf
41. Sándor János–Vincze Ferenc–Jenei Tibor–Kőrösi László–Falusi Zsófia–Kósa Karolina–Ádány Róza (szerk.): Szegregátumokban élők egészségügyi ellátása, In: Társadalmi Riport 2020, szerk.: Kolosi Tamás, Szelényi Iván, Tóth István György, Budapest 404-433.
42. Stachowszki, Marek (2002): Das Ethnonym Zigenuner, sein slawisch-türkischer Hintergrund un ungerischszegény 'arm', In: *Studia Etymologica Cracoviensia* 7. 2002:159-169
43. Süli-Zakar István (2013): A cigányság integrációjának szociálgeográfiai követelménye, *Közép-Európai Közlemények*, VI. évf. 1-2. szám 150 - 168.
44. Szabari Vera (2017): A módszertani individualizmus, mint a keményi megismerés sajátos formája /A cigánykutatás margójára, *Replika* 2017/4:31-43.
45. Szalai Júlia (2002): A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországn. *Szociológiai Szemle* 2002/4. 34–50. Elérési forrás: <http://www.szociologia.hu/dynamic/0204szalaij.htm>
46. Szoboszlai Katalin (2019): Lakhatási helyzetkép a telepeken. *Acta Medicinae Et Sociologica*, 10(29), 19–31.
<https://doi.org/10.19055/ams.2019.10/29/2>

47. Tóth Péter (2010): A cigányok és környezetük kapcsolatai a 18. századig, In: A cigány kultúra történeti és néprajzi kutatása a Kárpát-medencében (Szerk.): Deáky Zita – Nagy Pál, Magyar Néprajzi társaság és a Szent István Egyetem GTK, Budapest- Gödöllő
48. Tóth Péter (2012): A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában, In: Cserti-Csapó Tibor (Szerk.): Alapirodalmak a hazai cigány/roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához / Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 36. Pécs, 2015:135-308.
49. Történelmi Tár (szerk. Komáromi András)(1907): Magyar Országos Levéltár, DL. 244543., Kivonat: Magyarai Károly: Regeszták Alsófehér vármegye levéltárából. In: Magyar Történelmi Társulat, Bp.
50. Újragondolt szegénység: Konferencia Kemény István emlékére, elérési forrás: <https://20szazadhangja.tk.hu/hirek/2016/09/ujragondolt-szegenyseg-konferencia-kemeny-istvan-emlekere> és Újragondolt szegénység (2016), elérési forrás: <https://www.youtube.com/watch?v=8k2b2nioLd8&list=PLW16VxGg82nUKiQ2H1N0hZY0VX1LjGce2>
51. Újváry Zoltán: (1984): Az interetnikus kutatásokról Észak-Magyarország népi kultúrájának a vizsgálatában, In: Szabadsfalvi József és Viga Gyula (Szerk)(1984): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon, Miskolci Hermann Ottó Múzeum Néprajzi kiadványai XV. Miskolc, 37-51.
52. Varga Júlia (Szerk.) (2016, 2018, 2022): A közoktatás indikátor rendszere. MTA KR TK KTI, Budapest.
53. Vekerdi József (1984): A cigányság Észak-Magyarországon, In: Kunt Ernő, Szabadsfalvi József és Viga Gyula (Szerk)(1984): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon, Miskolci Hermann Ottó Múzeum Néprajzi kiadványai XV. Miskolc, 289-296.
54. Veszprémi Erzsébet (Szerk.) (2020): Sorsfordítók, Roma Szakkollégiumok Egyesülete, Nyíregyháza, Elérési forrás: <https://szemlelek.blog.hu/tags/Sorsford%C3%ADt%C3%B3k>